

Timo Soikkanen

Sorsa, Kekkonen ja Koivisto

Jaakko Kalela tarkasteli *Historiallisen Aika-* *kauskirjan* edellisessä numerossa julkaistussa puheenvuorossaan ”Kekkonen viimeinen päiväkirjamerkintä” sosialidemokraattisen puolueen ja omaa henkilökohtaista suhdettaan Mauno Koiviston presidenttiehdokkuuteen. Kalelan mukaan Kekkonen on kirjannut väärin tietyt asiat viimeisissä muistiinpanoissaan 18.7.1981¹. Kalela jatkaa kuvaamalla Juhani Suomen tulkintaa tapahtumasta ja väittää allekirjoittaneen ottaneen Suomen tulkinnan ”ilman pohdiskeluja”.

En ole ottanut Juhani Suomelta tulkintaa vaan käyttänyt samaa presidentin päiväkirjamerkintää. Kyllä ”tulkintoja” olisi löytynyt paljon ennen minua näkyviltä sosiaalidemokraateilta itseltään. Esimerkiksi Lasse Lehtinen esittää väitöskirjassaan vuonna 2002 asian niin, että ”Kalelalla oli kuitenkin vielä tässä vaiheessa lupa viestiä Kekkoselle SDP:n johdosta, että Kekkonen pitäisi valita ’vielä yhdelle kierrokselle’²”

Lehtisen vastaväittäjänä olisin mielelläni ja avosylin ottanut aikanani apua Kalelalta ja ihan ”ex officio” ahdistellut ”doctor in spetä”³ Jos olisin jostain syystä osannut kysyä asiaa Kalelalta, niin miten hän olisi asian uskottavasti edes selittä-

nyt ja minä hyödyntänyt, koska Kalela painottaa asian olleen salainen aina vuoteen 2006 asti.

Siteerasin myöhemmin ulkoministeriön historiassa presidentin päiväkirjaa⁴. Mitään salaisia tietoja minulla ei ollut käytössäni. Pohdin asiaa lähdekritiittisesti, kuten olin tehnyt Lehtisen vastaväittäjänäkin. Haastattelin myös asiassa Kalevi Sorsaa. Olen keskustellut presidentille tulleista tiedoista myös usean muun keskeisen henkilön kanssa, mukaan lukien Mauno Koivisto. Mutta sitä ennen on syytä todeta Kalelan lopetus:

Tapaus on sinänsä pieni: vanhan, sairaan miehen muistilipsaus ja siitä tehty virheellinen tulkinta. Ongelma on siinä, että tulkinta näyttää vakiintuneen historiankirjoitukseen todisteena yleisemminkin vallinneesta arvailusta, että Kalevi Sorsa ja SDP:n johto ei täysin ollut Mauno Koiviston presidenttiehdokkuuden takana. Jos tällaiseen uskoo, on kuitenkin paras hakea muita todisteita.

Kalelan näkemys siitä, että tuo yksi, häneen liittyvä päiväkirjamerkintä olisi ollut ohjaamassa tutkijoita, on aivan liian suppea. Presidentti Kek-

1. Kalelan käynti oli tapahtunut 6.7. ja presidentti kirjasi sen 18.7. Todellisuudessa kyse oli toiseksi viimeisestä päiväkirjamerkinnästä.

2. Lasse Lehtinen, *Aatosta jaloa ja alhaista mieltä. Urho Kekkonen ja SDP:n suhteet 1944–1981*. WSOY 2002, 623.

3. Lehtisen väitöskirjasta käytiin ainutlaatuinen polemiikki aina eduskuntaa myöten. Rintamalinjat olivat selvät. Oikeistososiaalidemokraatit puolustivat Lehtistä. Keskustapuoluelaiset, vasemmistososiaalidemokraatit ja heistä vasemmalla olleet vastustivat. Ks. Timo Soikkanen, *Haluatko tohtoriksi*. Teoksessa Jukka Kuikka & Riitta Aarrevuo (toim.) *Tasavallan tulppa. Lasse Lehtinen. Isokenkäisten ikäluokka muistelee*. Juva 2007.

4. Käytin Orimattilassa olevaa alkuperäistä päiväkirjaa, jossa ei ole poistoja; Juhani Suomen toimittamissa päiväkirjoissa olevat poistot liittyvät yleensä perheen yksityisasioihin, eikä niillä ole merkitystä. Ko. asian osalta ks. Juhani Suomi, *Umpeutuwa latu. Urho Kekkonen 1976–1981*. Otava 2000, 699, 701.

koselle tulvi vuosina 1980–1981 tietoja Sorsan ja Koiviston huonontuneista väleistä. Esimerkiksi 27.5.1980 Kekkonen kirjaa päiväkirjaansa:

Koiviston ja Sorsan välit ovat hyvin huonot. Sen kuulee kaikkialla. Tässä on todellinen vastakohtaisuus.⁵

Ruotsin suurlähetystössä – jolla oli poikkeuksellisen hyvät tietolähteet eri poliittisiin suuntauksiin – tiedettiin samoihin aikoihin, että Sorsa oli ”skeptinen ajatukselle Koiviston presidenttiehdokkuudesta”⁶

Vuoden 1981 alkupuolella peli vain koveni. Helmikuussa Sorsa kävi kertomassa tilanteesta ja Koiviston kannatuksen pienemisestä presidentille, joka merkitsi päiväkirjaansa:

Koiviston lumous on mennyt. S[orsa] sitä mieltä, että Koivisto menettänyt jo paljon myötätunnostaan. K[oivisto] saatava eroamaan pääministerin virasta. S[orsa] samaa mieltä. Joko ero heti tai ensi syksynä.⁷

Maaliskuussa Sorsa kävi kertomassa Kekkoselle Koiviston strategiasta hallituksensa pystyessä pitämiseksi. Kekkonen kirjasi päiväkirjaansa lopputuleman: ”Jos hallitus ei hajaannu maalishuhtikuussa, niin se siirtyy syksyyn”⁸

Kekkonen muistiinpanot ovat hämmäntävää luettavaa parlamentarismia ja demokratiaa ajatellen. Vaikka jätän pois lähteiden joukosta Kalelan ko. käynnin presidentin luona, jää jäljellä oleva lähdeaineisto murskaavaksi⁹.

Myös Paavo Väyrynen tapasi Kekkonen kehoituksesta Sorsan; yhteisenä pyrkimyksenä oli aikaansaada hallituksen vaihdos. Väyrynen laati tapaamisen jälkeen muistion Kekkoselle.¹⁰

Huhtikuussa Koivisto sai presidentin kirjeen, joka voidaan tulkita vain erottamiseksi. Koivisto kieltäytyi. Tilanne oli ennen kokematon.

SDP:n puoluekokouksessa päätettiin kesäkuussa oman ehdokkaan asettamisesta seuraavissa vaaleissa; henkilöstä ei kuitenkaan päätetty.

Sorsa ja Väyrynen tapasivat SDP:n puoluekokouksen jälkeen 9.6. He totesivat yhteisesti hallituksen seuraavan ”koetinkiven” olevan budjettiesityksen laatiminen.¹¹ Väyrysen mukaan hän keskusteli hallituksen kaatamisesta Sorsan kanssa vielä suunnutaina 6.9.1981 ja Sorsa oli mukana ”hankkeessa”¹²

Haastattelin Sorsaa vuonna 2000 hänen ”huonoista väleistä” Koivistoon¹³. Sorsa ei mitenkään kiistänyt niitä, vaan vahvisti jatkuvasti raportoineensa asiasta presidentille: ”Olihan se olennainen osa vääjäämättä lähestyviä vaaleja”. Muutoksen hän itse totesi tulleen ”syksyn lähestyessä” – siis kuitenkin ennen presidentin sairaaloomaa.¹⁴

Sorsalla ei ollut vastaan sanomista Väyrysen kuvaukseen SDP:n puoluekokouksen jälkeisen tapaamisen suhteen, mutta syksyllä hän totesi ajatustensa olleen jo ”toisella kantilla”. Sorsa viittasi presidentin kuntoon ja Koiviston kannatusluokuihin.¹⁵ Mitä ilmeisemmin Sorsa on kesän 1981 mittaan mieltänyt presidentille lanseeraamansa näkemyksen Koiviston alenevista kannatusluvuista olevan väärän ja todellisuudessa tapahtuvan päinvastoin; hän on kuitenkin ollut haluton

5. Urho Kekkonen päiväkirjat 27.5.1980, UKA, Orimattila.

6. Tiedusteluista ja yhteydenpidosta eri piireihin vastasi suomen kieltä taitava Martin Hallqvist. Halqvistin ”raportoinnista” saa kuvan HP 1 Af Finland, UDA, Tukholma.

7. Urho Kekkonen päiväkirjat 17.2.1981, UKA, Orimattila.

8. Urho Kekkonen päiväkirjat 19.3.1981, UKA, Orimattila.

9. Kekkonen päiväkirjamerkintöjen lisäksi tutkimuskirjallisuudesta kootusti ks. Risto Hauvonen, *Taistelu Koivistosta*. Sigillum 2017, 30–36; SDP:n sisäisen aineiston käsittelyyn ei tässä ole tilaa.

10. Paavo Väyrynen, *On totuuden aika I. Tosiasioita ja muistikuvia Urho Kekkonen Suomesta*. WSOY 1993, 302–305.

11. Väyrynen 1993, 319.

12. Väyrynen 1993, 319–324; Risto Hauvonen, *Vallanvaihdon muuttuva kuva*. Turun yliopiston julkaisuja C 401. Turun yliopisto 2015, 248–249.

13. Kekkonen päiväkirjat eivät vielä silloin olleet julkisia. Juhani Suomen viimeinenkin osa ”Umpeutuva latu” oli luettavissa; Myös Paavo Väyrysen kirja ”On totuuden aika I” oli ilmestynyt. Matti Tuovisen päiväkirjoista minulla oli valokopioita käytössäni ja olin haastatellut häntä. Myös Yrjö Väänänen oli haastattelussa kertonut tapahtumista. Ilmeisesti Väänänen oli saanut tietonsa Sorsalta. Ks. lähdeviite 19.

14. Kalevi Sorsan haastattelu 17.11.2000.

15. Kalevi Sorsan haastattelu 17.11.2000. Sorsa oli lukenut huolella Väyrysen kirjan; Sorsa nosti Koiviston kannatusluvut esille myös Aarne Saariselle hänen kysellessään syksyllä 1981 Sorsan presidenttiehdokkuutta. Aarne Saarinen. *Kivimies*. Otava 1995, 272.

tuomaan julki Väyrykselle mielipiteensä muuttamista.

Kun Koiviston presidenttiehdokkuus vuoden lopulla siunattiin, Koivisto lausui salin edessä monimielisesti: ”Vain Kale ja minä tiedämme, kauanko hän on tukenut ehdokkuuttani.” Asiasta paremmin perillä olevat ymmärsivät Koiviston piruilyn: ”Sorsan kannatus Koivistolle saattoi yhtä hyvin olla vain kaksi tuntia vanha” toteaa koiranleukana tunnettu Lasse Lehtinen.¹⁶ Itse painottaisin Koiviston sanoiksi pukematonta osaa kommentista: muut SDP:n sisällä eivät tienneet! On vahinko, että Sorsan muistelmien viimeinen osa jäi kesken.

Jouluna 2007 ulkoministeriön historian kolmas osa oli käsikirjoituksena valmiina. Toivoin vielä tilaisuutta keskustella Koiviston kanssa minkä sainkin.¹⁷ Koivisto viittasi hänen ja Sorsan vastakkainasettelujen alkuna Sorsan ”jättäytymiseen” hänen hallituksensa ulkopuolelle. Päätepisteenä hän näytti pitävän hallituksensa pystyessä pysymisen presidentin sairauslomaan asti.

Presidentin edellä kerrotut muistiinpanot Koivisto tunsikin tarkkaan. Tiesikö hän Kalelan nyt kertoman Kekkosen muistivirheen, en tiedä. Ainakaan hän ei siitä maininnut. Toisaalta tuntuu oudolta, ettei Kalela olisi keskustellut asiasta Koiviston kanssa, koska hän oman ilmoituksensa mukaan on laatinut raportin Tarja Haloselle, jonka kytkennät asiaan ovat paljon ohuimmat.

En lähde väittämään vastaan arvostamalleni Jaakko Kalelalle presidentti Kekkosen toiseksi viimeisestä varsinaisesta päiväkirjamerkinnästä. Varmaa kuitenkin on, että Kekkonen oli äärimmäisen hyvin informoitu sekä erittäin hyvin tietoinen Sorsan ja Koiviston vastakkainasetteluista; olihan hän suorastaan hyödyntämässä niitä.

Mikäli Kalelan esittämä muistivirhe on tapahtunut, se on ilmeisesti ollut seurausta samaan suuntaan viittaavista tiedoista, joita presidentille virtasi jatkuvasti: presidentti on yksinkertaisesti

yhdistänyt Kalelan käynnin/ilmoituksen omiin ja hänelle jatkuvasti tullessiin tietoihin.

Sen sijaan rohkenen olla eri mieltä Kalelan näkemyksestä, että ko. yksittäinen päiväkirjamerkintä on johtanut historiankirjoittajat yleisemminkin tulkitsemaan perusteettomasti ja lähdekritiikittömästi koko tilannetta. Ei ole mitään syytä tarkastella presidentti Kekkosen loppuvaihetta yhden päiväkirjamerkinnän – oikean tai muistivirheestä johtuvan – valossa. Kalelan mukaan Sorsan ja Koiviston vastakkainasettelu on vain arvailua ja pelkkä ”uskon asia”. Uskon sijasta kyse on ilmiselvästi ajankohdasta – siitä, milloin Sorsan asenne muuttui, mikä näkyy Koiviston vinoilustakin!

Pari viikkoa Kalelan jälkeen Koivisto kävi presidentin luona. Koiviston mukaan presidentti oli ”valpas ja virkeä”. Koivisto tunnusteli erilaisia vaihtoehtomalleja – kuitenkin koko ajan lähtien siitä, että vaalit pidettäisiin normaaliaikana.¹⁸ Presidentti ei tehnyt enää päiväkirjamerkintöjä.

Hämmästelinkin Koivistolle sitä, ettei kai hän nyt sentään enää tuolloin uskonut Kekkosen asettuvan ehdokkaaksi vielä vuoden 1984 jälkeiselle kaudelle. Koiviston hymystä saattoikin lukea todellisen syyn! Samalla Koivisto veti rajan: ”Eikö Sun pitänyt kirjoittaa ulkoasiainhallinnon historia?”¹⁹

***

Aloittaessani työni 1980-luvun lopussa pääsin monin tavoin tuoreille jäljille ja saatoinkin haastatella lähes kaikki keskeiset ulkoministeriön virkamiehet. Kekkosen päiväkirjat olivat silloin vielä salaiset eikä käytössäni; minulle tuottikin vaikeuksia tuolloin uskoa eräiden virkamiesten kertomuksia, kun he vetosivat ”käytävätietouteen”.²⁰

Sosiaalidemokraatit olivat ulkoministeriössä – keskustapuolueen vanhalla kentällä – edenneet 1970-luvulla nimenomaan Sorsan johdolla. Sorsa oli myös uudistanut merkittävästi ulkoministe-

16. Lasse Lehtinen, *Luotettavat muistelmat* II. WSOY 1997, 130–131.

17. Keskustelutilaisuus aukeni Krister Wahlbäckin 70-vuotisjuhlallisuuksien Suomen vierailuun liittyen 31.01.2008. Kyse ei ollut varsinaisesta haastattelusta vaan keskustelusta. Muistiinpanot tein vielä samana päivänä.

18. Mauno Koivisto, *Politiikkaa & politiikointia 1979–1981*. Kirjayhtymä 1988, 262, 263.

19. Koivisto käytti koko keskustelun ajan leikkillisesti Turun murretta toiselle turkulaiselle.

20. Kuvaavaa oli, että haastattelin valtiosihtööri Matti Tuovista peräti neljästi, kahdesti ennen Kekkosen päiväkirjojen ilmestymistä ja kahdesti niiden ilmestyttyä. Tuovinen antoi myös valokopioita päiväkirjoistaan. Yrjö Väinänen, joka oli ollut läheisessä yhteistyössä Sorsan kanssa, avasi tilannetta jo ennen Kekkosen päiväkirjoja. Jaakko Hallaman tiedot lienevät tulleet Anita Hallamalta. Ks. Soikkanen 2008, 578–279, jossa luetellaan haastattelut ja haastattelujankohdat.

riötä: ”ehostanut vanhaa madamea” kuten hän asian ilmaisi. Uudempi tutkimus on korostanut Koivistolla olleen luultua paremmat idänsuhteet²¹; hän hoiti niitä kuitenkin matalalla profiililla. Sorsan ”ylivertaisia” ansioita ulkopolitiikassa käytettiin merkittävänä aseena valtapelissä.²² Ulkoministeriössä ”sorsanpoikien” määrä ylittikin selvästi Koiviston kannattajien määrän.

Sekä Sorsa että Koivisto ottivat keskustelussa toisistaan riippumatta esiin vain Pekka J. Korvenheimon ja Pauli Oppaan Koiviston kannattajina. Virkamiesten haastatteluisissa – kuten odottaa saattaakin – varhaisia Koiviston kannattajia toki löytyi runsaasti.

Ulkoministeriössä käytiin presidenttitaistelua ”selän takana”²³ hyvin pitkälle. Mikäli hallitus kaatuisi Koiviston ”jähkailuun” uskottiin tilanteen muuttuvan. Ulkoministeri Paavo Väyrynen oli ryhtynyt estämään jo kesäkuun alussa koivistolaisena tunnetun Pekka J. Korvenheimon tuloa hoitamaan poliittisen osaston päällikkyyttä ja siirtämään hänet ulkomaille. Tästä ei ole merkintää Juhani Suomen toimittamassa valtiosihteeri Tuovisen päiväkirjassa, mutta kylläkin alkuperäisissä, Kansallisarkistossa säilytettävissä päiväkirjoissa.²⁴

Kekkonen meni sairauslomalle 10. syyskuuta. Va. presidentin tehtäviä hoitanut Koivisto kutsui valtiosihteeri Matti Tuovisen luokseen Suomen Pankkiin ja antoi ohjeen, ettei ”UM:n johdossa suoritettaisi mitään henkilöjärjestelyjä maaliskuun loppuun mennessä, ei myöskään pol. os. v.t. pääl. Pekka Korvenheimon nimitystä suurlähettilääksi Brasiliaan 1.1.1982, vaan sitä siirrettäisiin 1.4.1982 saakka.”

Poliittisen osaston päällikön pesti oli presidenttipelissä paikka, mistä taisteltiin mies miestä vastaan. Väyrynen piti ”täysin mahdottomana, että Korvenheimon nimitystä Brasiliaan siirrettiisiin”; Väyrynen halusi irti Korvenheimosta. Poliittisen osaston päälliköksi Väyrynen halusi presidentin kansliasta Jaakko Kalelan.²⁵

Koivisto oli sitä mieltä, että ”Pekka Korvenheimon on jatkettava va. pol.os. päällikkönä vielä pari kuukautta ensi vuoden puolella”. Ulkoministeri Väyrynen joutui taipumaan presidentin tehtäviä hoitavan Koiviston edessä. Ratkaisun jälkeenkin Väyrynen ilmoitti, ettei ”pidä Korvenheimoa sopivana”.²⁶ ”Kaukopartiomies osasi myös linnoittamisen taidon” kommentoi Sorsa haastattelussa.²⁷

Kuten sanottu, minun tarkastelukulmani oli ulkoministeriö ja siellä käyty taistelu – kuten Koivistokin huomautti. Samanaikaisesti päätaistelu Koiviston hallituksesta ja presidenttiydestä käytiin muualla. Mutta sivutaisteluista on vaikea kirjoittaa, ellei tunne koko sodan käänteitä, minkä vastauksen annoin Koivistolle ja johon hän näytti jossain määrin tyytyvän.

Koivisto voitti koko sotansa ja ulkoministeriö joutui mukautumaan tapahtuneeseen. Voittajana Koivisto toimi ”jalosti”: varhaiset vastustajat saivat säilyttää asemansa.

Poliittisen historian professori emeritus **Timo Soikkanen** on tutkinut etenkin Suomen ulkopolitiikkaa ja ulkoasiainhallinnon historiaa.

Sähköposti: timo.soikkanen@utu.fi.

21. Juho Ovaska, *Mauno Koiviston idänkortti*. Otava 2017; Itse Koivisto kuitenkin julkisuudessa vähätteli idänsuhteitaan: ”Siinä suhteessa ei ollut paljon kehumista”.

22. Sorsa oli ollut kahdesti ulkoministerinä, pääministerinä ja hänellä oli poikkeuksellisen läheiset suhteet Sosialistiseen internationaaliin.

23. Ilmaisu on UM:ssä korkealla olleen sosiaalidemokraattisen virkamiiehen käyttämä.

24. Vrt. päivämäärä 2.6.1981 Juhani Suomen toimittamassa ”Salaisuuksien vartija” sekä alkuperäinen päiväkirja KA:ssa; Ks. myös Timo Soikkanen, *Presidentin ministeriö 1970–1981. Uudistumisen, ristiriitojen ja menestyksen vuodet*. Otava 2008, 468.

25. Matti Tuovisen päiväkirja 6.10.1981. KA; Päiväkirjat ovat ilmestyneet lyhennettynä Juhani Suomen toimittamana: *Salaisuuksien vartija. Lehtiä valtiosihteeri Matti Tuovisen päiväkirjasta 1972–1985*. Poliittisen historian julkaisuja 2. Turun yliopisto 2012.

26. Matti Tuovisen päiväkirjat 8.10.1981.

27. Kalevi Sorsan haastattelu 17.11.2000; Osasin kysyä asiaa koska Tuovinen oli haastattelussa kertonut siitä ennen kuin hänen päiväkirjansa olivat käytössä.